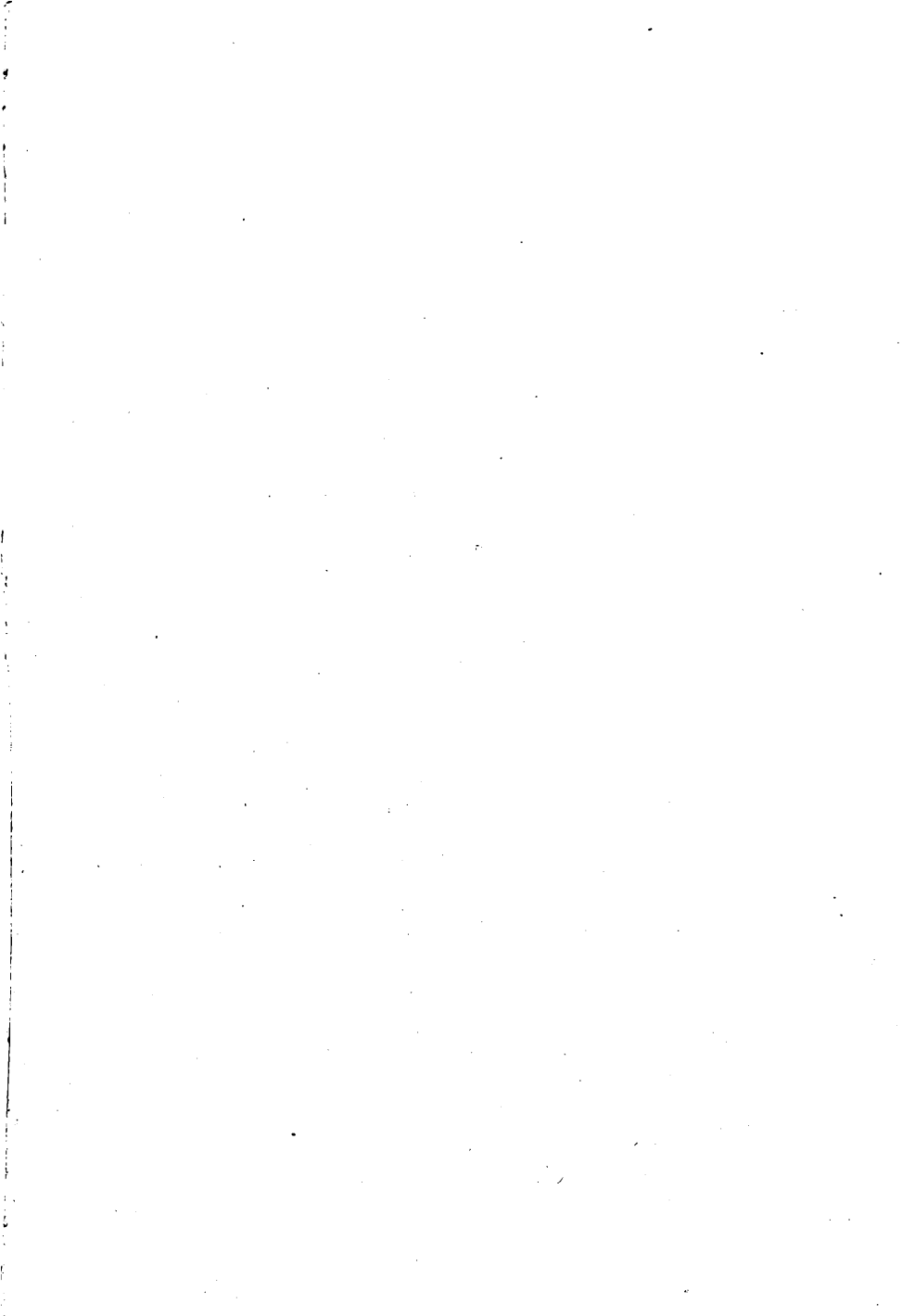

شرح القيسات

المعلم الثالث المير محمد باقر الداماد

تأليف

الحكيم الألهي العلامة السيد أحمد العلوي العاملي

تحقيق

حامد ناجي إصفهاني

با مقدمة فارسي و انگلیسی

دکتر مهدی محقق

میرداماد، محمد باقر بن محمد، - ۹۱۰۴۱ ق.

[القبسات شرح]

شرح القبسات / تألیف احمد العلوی العاملي: تحقیق حامد ناجی اصفهانی؛ [با مقدمه فارسی و انگلیسی مهدی محقق] - تهران: دانشگاه تهران، مؤسسه مطالعات اسلامی؛ دفتر نشر میراث مکتوب، ۱۳۷۶.

۷۲۷ ص: نمونه - (میراث مکتوب: ۲۱، علوم و معارف اسلامی: ۲۷)

ISBN 964-5552-05-2

بها: ۳۰۰۰ تومان

Mir Sayyed Ahmad 'Alavi.

ص: ج به انگلیسی:

Sharh al-Qabasat (A commentary on Mir Dāmād's Kelāb al-Qabasat)

مقدمه: فارسی، عربی و انگلیسی.

متن: عربی.

کتابنامه: ص: [۷۲۵] - ۷۲۷، همچنین به صورت زیر نویس.

۱. فلسفه اسلامی - متون قدیمی تا قرن ۱۴، ۲. نثر عربی - قرن ۱۱ ق. الف. العلوی، احمدین زین العابدین، قرن ۱۱ ق. شارح. ب. ناجی اصفهانی، حامد، ۱۳۳۵ - مصحح و مقدمه نویس ج. محقق، مهدی، ۱۳۰۸ - مقدمه نویس. د. دفتر نشر میراث مکتوب. ه. عنوان. و القبسات

۱۸۹/۱

B

ق ۹۲۲ م

۱۳۷۶

برگه فهرست نویسی پیش از انتشار دفتر نشر میراث مکتوب

مؤسسه مطالعات اسلامی

دانشگاه تهران - ایران

شرح القبسات

تألیف: الحکیم الالهی العلامة السید احمد العلوی العاملي

تحقیق: حامد ناجی اصفهانی

ناشر: مؤسسه مطالعات اسلامی دانشگاه تهران

چاپ اول: ۱۳۷۶

تعداد: ۲۲۰۰ نسخه

حروفچینی و صفحه‌آرایی: دفتر نشر میراث مکتوب

خطاطی روی جلد: محمد حسینی موحد

لیتوگرافی و چاپ: چاپخانه دانشگاه تهران؛ صحافی: بیروت - قم

شابک: ۹۶۴ - ۵۵۵۲ - ۰۵ - ۲

این اثر زیر نظر دفتر نشر میراث مکتوب وابسته به انجمن آثار و مفاخر فرهنگی

با حمایت وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی انتشار یافته است.

همه حقوق متعلق به ناشر و محفوظ است.

دریایی از فرهنگ پرایه ایران اسلامی درخشانی خلی موج می زند. این سخنان، در حقیقت کارنامه دانشمندان و نوابغ بزرگ و هویت نامۀ ایرانیان است. برعهده هر کسی است که این میراث پراچ را پاس دارد و برای شناخت تاریخ و فرهنگ و ادب و سوابق علمی خود با حیا و بازسازی آن اهتمام ورزد.

باجمله کوششهایی که در سالهای اخیر برای شناسایی ذخایر مکتوب این سرزمین و تحقیق و جمع در آنها انجام گرفته و صد ها کتاب رساله ارزشمند انتشار یافته هنوز کارناکرده بسیار است و هزاران کتاب رساله خطی موجود در کتابخانه های داخل و خارج کشور شناسانده و منتشر نشده است. بسیاری از متون نیز، اگرچه بارها به طبع رسیده و مطبوع و بر روش علمی نیست و به تحقیق و تصحیح مجدد نیاز دارد.

احیاء و نشر کتابها و رساله های خطی و خطیهای است بر دوش محققان و مؤسسات فرهنگی. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی نیز در راستای بداف فرهنگی خود مکرزی را بنیاد نهاده است با حمایت از کوششهای محققان و معتمدان و با مشارکت ناشران، سعی در نشر میراث مکتوب داشته باشد و مجموعه ای از ارزشمند از متون و منابع تحقیق به جامعه فرهنگی ایران اسلامی تقدیم دارد.

دفتر نشر میراث مکتوب

پیشگفتار

مؤسسه بین‌المللی اندیشه و تمدن اسلامی (ایستاک)^۱ رسماً در سال ۱۹۹۱ افتتاح شد. مهمترین اهداف این مؤسسه عبارت است از:

تشخیص دادن و روشن گردانیدن و استوار ساختن مسائل علمی و معرفتی که مسلمانان در این روزگار با آن روبرو هستند؛ آماده ساختن پاسخی اسلامی به کوششهای معنوی و فرهنگی دنیای جدید و مکتبهای گوناگون فکری و دینی و عقیدتی؛ تبیین فلسفه‌ای اسلامی درباره آموزش و پرورش، شامل تعریف و اغراض و اهداف اسلامی برای صورت‌بندی فلسفه‌ای اسلامی برای علم؛ تحقیق درباره معنی و فلسفه هنر و معماری اسلامی و آماده ساختن وسائل راهنمایی برای اسلامی ساختن هنرها و آموزشهای هنری؛ منتشر کردن نتیجه پژوهشها و مطالعات گاه‌به‌گاه برای پخش آنها در کشورهای اسلامی؛ تأسیس کتابخانه‌ای عالی شامل آثار سنتهای دینی و معنوی تمدنهای اسلامی و مغرب زمین همچون وسیله‌ای برای تحقیق اغراض و اهداف یاد شده.

بخش مهمی از اهداف یاد شده تاکنون در مرحله‌های گوناگون آن به انجام رسیده است. مؤسسه هم اکنون فعالیت خود را به عنوان یک نهاد بین‌المللی آموزش عالی، که در آن دانشمندان و دانشجویان به پژوهش و مطالعه در الهیات و فلسفه و علوم ما بعد الطبیعه و علوم محضه اسلامی و تمدن و زبانها و بررسی تطبیقی اندیشه‌ها و مذاهب

۱. ایستاک (ISTAC) مخفف عنوان مؤسسه است:

اشتغال دارند، آغاز کرده و کتابخانه معتبری را که نشان دهنده رشته‌های مربوط به اغراض و اهداف مؤسسه است فراهم آورده است.

برای اینکه از گذشته درس بگیریم و بتوانیم خود را از نظر روحی و فکری برای آینده مجهز کنیم باید به آثار بزرگان اندیشه‌های دینی و فکری اسلام، که بر پایه‌های مقدس قرآن کریم و سنت پیامبر اکرم (ص) نهاده شده، بازگردیم. برای این منظور یکی از وسایل اصلی برای رسیدن به اغراض و اهداف مؤسسه نشر آثار عمده دانشمندان مسلمان نامدار گذشته است همراه با تحقیق انتقادی متون آن آثار تا بتوان چهره‌های درخشانی را که نماینده اندیشه و سنتهای اسلامی گذشته‌اند به نسلهای حاضر و آینده معرفی کرد. در دسترس نهادن چنین منابعی اساس ترقی و تعالی زندگی مادی و معنوی امت مسلمان را فراهم می‌آورد.

از جمله کوششهای ما برای رسیدن به این منظور، مؤسسه مجموعه انتشاراتی را با عنوان «اندیشه اسلامی»^{*} بنیان نهاده است که به ترجمه و بررسی‌های انتقادی متون اسلامی در موضوعات کلام و فلسفه و علوم مابعد الطبیعه و علوم محضه اسلامی اختصاص دارد. این مجموعه تحت نظارت و اشراف من با همکاری مدبرانه پروفیسور مهدی محقق، استاد ممتاز فلسفه اسلامی در مؤسسه بین‌المللی اندیشه و تمدن اسلامی، قرار دارد.

ما بسیار شادمانیم که به آگاهی خوانندگان ارجمند برسانیم که تاکنون ده مجلد از این مجموعه منتشر شده است و کتاب حاضر یعنی شرح کتاب القسات میرداماد از میر سید احمد علوی عاملی یازدهمین مجلد از این مجموعه است.

از خداوند تبارک و تعالی طلب توفیق در این کار خطیر می‌کنیم و از دانشمندان و اسلام شناسان درخواست یاری در این امر مهم و ارزنده داریم.

پروفیسور دکتر سید محمد نقیب العطاس

مؤسس و مدیر و صاحب کرسی غزالی در

مؤسسه بین‌المللی اندیشه و تمدن اسلامی (ایستاک)

تقديم به :

حكيم فرزانه و زاهد وارسته حضرت استاد
احمد روحانی (شيخ الاسلام) مدّ ظلّه الوارف

حامد ناجی اصفهانی

فهرست مطالب

۱		سرآغاز: مهدی محقق
۱۵		مقدمه المصحح العربية
۲۱		مقدمه مصحح
۲۵		قبسات
۲۶		شروح و حواشی
۲۶		الف: شروح
۲۶		ب: حواشی
۲۹		گفتاری کوتاه در حدوث دهری
۳۲		بخش اول: معنی حدوث دهری
۳۵		بخش دوم: تحلیل حدوث دهری
۴۷		بخش سوم: چند اشکال بر حدوث دهری
۶۰		زندگانی میر سید احمد علوی
۶۱		اساتید
۶۲		در گذشت
۶۲		اجازه های مؤلف
۶۲		اجازه اول
۶۴		اجازه دوم
۶۶		صورت اجازه شیخ بهایی
۶۷		تألیفات
۷۲		شرح القبسات

٧٥		شیوه تحقیق
٧٩		نمونه‌ای از نسخه‌های مأخذ تصحیح

* * *

٨٥		شرح القبسات
٨٧		الديباجة
٩٣		القبس الأول
١٨٧		القبس الثاني
٢٦٣		القبس الثالث
٣١٥		القبس الرابع
٣٤١		القبس الخامس
٤٠٥		القبس السادس
٤٩١		القبس السابع
٥٤٧		القبس الثامن
٦٠٣		القبس التاسع
٦٦٩		القبس العاشر

٧٠٧		الفهارس
٧٠٩		الفهرس التفصیلی للقبسات
٧٢٧		فهرس الآيات
٧٣١		فهرس الروایات
٧٣٣		فهرس الأشعار
٧٣٥		فهرس الأعلام و الفرق
٧٤١		فهرس الكتب و الرسائل
٧٤٥		مصادر التحقيق

سرآغاز

ای نام تو بهترین سرآغاز بی نام تو نامه کی کنم باز

یکی از بدبختی‌هایی که در چند قرن اخیر گریبانگیر جهان اسلامی گردید این بود که مسلمانان میراث علمی خود را که در بردارنده فرهنگ توانا و توانمند آنان بود بباد فراموشی و نسیان سپردند نسوا الله فانسا هم انفسهم^۱ و این درست مقارن با زمانی بود که غریبان پی به ارزش آن میراث بردند و به تحقیق و جستجو و بررسی و نشر و بهره‌برداری از آن پرداختند و در نتیجه مسلمانان را خلع سلاح و نیازمند خود گردانیدند. توماس ارنیوس کشیش مسیحی استاد کرسی درس عربی و عبری دانشگاه لیدن هلند در نخستین روز تدریس درس عربی خود در پنجم نوامبر ۱۶۲۰ پس از ذکر فصل مشبعی از اهمیت و ارزش آثار علمی دانشمندان اسلامی و فوائد مادی و معنوی که مترتب بر آن آثار گرانبها است تلویحا خاطر نشان می‌سازد که بی توجهی مسلمانان به ذخائر ارزشمند علمی و فرهنگی خود فرصت مناسبی است که جوانان دانش‌پژوه اروپا بتوانند این ذخائر را از گوشه‌های فراموشی کتابخانه‌های بلاد اسلامی بیرون آورند و مورد تحقیق و بررسی قرار دهند و از منافع آن برخوردار گردند^۲ و از همین جهت است که ما می‌بینیم که آثار علمی مسلمانان خاصه پزشکی و داروشناسی و ریاضیات و نجوم و تاریخ و

۱. سورة الحشر ۱۹/۵۹

۲. خطابه توماس ارنیوس (۱۶۲۴-۱۵۸۴) درباره ارزش زبان عربی ترجمه شده از لاتینی به انگلیسی بوسیله ربرت جونز، مجله نسخه‌های خطی خاورمیانه جلد ۱ (لیدن ۱۹۸۶ م.)، ص ۲۵-۱۵

جغرافیا نخست بوسیله خاورشناسان و دانشمندان اروپائی شناسائی و مورد تصحیح و مقابله و تحقیق و بهره‌برداری قرار گرفت. این بی‌توجهی و بی‌اعتنائی مستمر نسبت به آثار بزرگان شیعه که پایه‌گذاران کاخ اندیشه و تفکر در کشور ما بودند تسری پیدا کرد که تا هم اکنون ادامه دارد مثلاً همین میرداماد که زمانی آثار او همچون قسّات و افق‌المین تا قلب شبه قاره هند پیش رفت چنانکه طلاب و دانشجویان هندی را شیفته و فریفته خود ساخت تا آن اندازه که یکی از استادان آنان می‌گوید: «فحسبوا مصنفاته (میرداماد) فی اعلی مقام بین ما صَنَفَ الاقوام و تخیلوا اَنَّ منزلتها فوق ما اتی به اولوالافهام»^۳ مورد احترام دانشمندان غربی قرار می‌گیرد و مقالات متعددی درباره تحلیل و بررسی اندیشه‌های علمی او به عنوان «مؤسس مکتب الهی اصفهان» نوشته می‌شود ولی وقتی که پیشنهاد می‌شود که مجلس علمی در همان شهر اصفهان بوسیله دانشگاه برای میرداماد برگزار شود تا نسل جوان آن دیار پی به ارزش و اهمیّت مقام علمی او و مزایای مکتب الهی اصفهان ببرند با بهانه‌های مختلف رد می‌شود و این در حالی است که درباره موضوعاتی همچون زبور عسل و زیتون و زرشک و پسته به آسانی سمینارهای متعدّد برقرار می‌گردد و آن وقت فریاد ما به آسمان بلند است که فرهنگ غرب جامعه ما را تهدید می‌کند در صورتی که ما با بی‌توجهی به فرهنگ غنی خود زمینه را برای پذیرش ابعاد منفی فرهنگ غرب آماده می‌سازیم.

دیو پیش تست پیدا زو حَذَر بایدت کرد

چند می نالی چو دیوانه زد یو ناپدید^۴

راقم این سطور از دیرباز معتقد بود که متون علوم اسلامی باید با اسلوبی علمی به جهان علم بویژه نسل جدید از طلاب و دانشجویان معرفی گردد و خود با نشر کتاب وجوه قرآن حبشی تفلیسی و لسان التزیل (فرهنگ واژه‌های قرآن به زبان فارسی) آغازگر این امر مهم گردید^۵ و پس از آن همت خود را بر احیاء آثار فلسفی و کلامی و سایر علوم

۳. مقدمه نسخه خطی شرح تجرید شماره ۷۶۸۶ موسسه تحقیقات اسلامی اسلام آباد پاکستان

۴. دیوان ناصر خسرو، (چاپ مینوی و محقق تهران ۱۳۵۳ ه.ش)، ص ۵۲

۵. وجوه قرآن در سال ۱۳۴۰ ه.ش با سرمایه استاد دکتر بحبی مهدوی بوسیله دانشگاه تهران منتشر گردید و سپس چاپهای متعددی از آن صورت گرفت که آخرین آن در سال ۱۳۷۱ ه.ش بوده است. لسان التزیل در سال

اسلامی معطوف ساخت ولی همان بی توجهی و بی اعتنائی به میراث علمی که پیش ازین از آن سخن رفت او را از این مأمول بازمی داشت تا آنکه او در سال ۱۳۴۴ برای تدریس به دانشگاه مک گیل کانادا دعوت شد و این فرصت پیش آمد تا آنچه را که انجام آن در ایران دشوار می نمود با استفاده از موقعیت و نفوذ علمی که در آنجا بدست آورده بود در آنجا تحقق بخشد:

و فی الارض منائی للکریم عن الادی و فیها لمن خاف القلی متعلّ ۶
 او مجموعه ای را تحت عنوان «دانش ایرانی» که اقتباس از تعبیر «حکمة القُرس» یا حکمت خسروانی شیخ شهاب الدین سهروردی است بنیان نهاد که هدف آن نشر آثار دانشمندان بزرگ اسلامی-ایرانی و سهم آنان در گسترش علم و معرفت در سطح جهانی بود. این مجموعه که با نشر شرح غرر الفوائد (شرح منظومه حکمت) حاج ملاهادی سبزواری و ترجمه انگلیسی آن^۷ آغاز گردید مورد توجه دانشگاهها و مراکز مهم ایران شناسی و اسلام شناسی قرار گرفت و تعداد مجلدات آن روز بروز افزون گشت.

آنان که وجودشان موجب خاموش گشتن چراغ علم و معرفت در مراکز علمی است ما را بر این هدف تشنیع کردند و با طرق مختلف مانع از ادامه این حرکت شدند ولی خوشبختانه حمایت و همراهی بسیاری از اهل فضل و تقوی ما را بر ادامه راهی که در پیش گرفته بودیم تشویق کرد چنانکه ما مجموعه دیگری تحت عنوان «تاریخ علوم در اسلام» بنیان نهادیم که مجموعه نخستین اختصاص به فلسفه و کلام و منطق و عرفان و اصول فقه داشت و مجموعه دوم خاص پزشکی و داروشناسی و دامپزشکی و کشاورزی در اسلام بود و هم اکنون در مراکز علمی جهان این دو مجموعه از بهترین مجموعه هایی بشمار می آید که موجب معرفی و نشر فرهنگ غنی و توانگر اسلامی-ایرانی در جهان

۶- ۱۳۴۴ هـ ش بوسیله بنگاه نشر و ترجمه کتاب منتشر شد و آخرین چاپ آن در سال ۱۳۶۲ هـ ش بوسیله موسسه انتشارات علمی و فرهنگی صورت پذیرفت.

۷- اعجب العجب فی شرح لایمة العرب، جاراؤه زمحشری (بیروت دارالوراقة ۱۳۹۲ هـ ق)، ص ۱۸. لایمة العرب از شنفری شاعر عرب است.

۸- شرح غرر الفوائد (باهتمام ت. ایزوتسو و م. محقق) در سال ۱۳۴۸ هـ ش در تهران و ترجمه انگلیسی آن بوسیله نامبردگان در سال ۱۹۷۷ م در نیویورک منتشر گردید و سپس چاپهای متعددی از هر دو کتاب در تهران صورت گرفت.

شده است. در جریان همین هدف یاد شده نگارنده در سال ۱۳۵۶ هجری شمسی موفق گردید کتاب قیسات میرداماد را با همکاری پروفیسور توشی هیکو ایزوتسو و دکتر سید علی موسوی بهبهانی و دکتر ابراهیم دیباجی به صورت مطلوب و عالمانه به عنوان هفتمین مجلد از سلسله دانش ایرانی در جزو انتشارات موسسه مطالعات اسلامی منتشر سازد در حالی که پیش از آن فقط چاپ سنگی کتاب وجود داشت که فاقد مقدمه و فهارس و واجد اغلاط چاپی و غیر چاپی فراوان بود. چاپ ما که مصدر و موشح به مقدمه انگلیسی همکار از دست رفته‌ام پروفیسور ایزوتسو درباره فلسفه میرداماد بود به سرعت از دروازه‌های مرز و بوم ما بیرون رفت و نام میرداماد زینت بخش فرهنگ‌نامه‌ها و دائرةالمعارف‌های جهان گردید و مقالات متعددی در مجلات علمی غرب بر اساس این چاپ درباره آن نگاشته شد که از میان آنها می‌توان از مقاله دانشمند فقید پروفیسور فضل الرحمن استاد دانشگاه شیکاگو تحت عنوان: مفهوم حدوث دهری میرداماد نام برد.^۸ مقاله ایزوتسو و مقاله فضل الرحمن بوسیله دوستان دانشمند آقایان بهاءالدین خرمشاهی و کامران فانی به زبان فارسی ترجمه و در چاپهای دوم و سوم کتاب قیسات که بوسیله دانشگاه تهران انجام شد منتشر گردید. در پیشگفتار چاپ دوم که در سال ۱۳۶۷ صورت گرفت نگارنده یادآور گردیده بود که او می‌خواسته در چاپ دوم متن کتاب را همراه با منتخباتی از شروح و حواشی قیسات از جمله شرح سید احمد علوی عاملی و شرح محمد بن علی رضا بن آقاجانی بیاورد و نسخه بدل‌های کتاب را نیز بر آن بیفزاید ولی بقول معروف «عوائق زمان و مصادمات دهر خوان» از یکسوی و یک تنه بودن او در این میدان که «اذا عظم المطلوب قلّ المساعد» از سوی دیگر انجام این امر را به تعویق انداخت و کم‌یابی کاغذ و کاستی امکانات مادی موسسه نیز «ضغث علی ابالة» گردید از این روی نشر شروح و حواشی و نسخه بدل‌های این کتاب شریف را به فرصتی دیگر موکول کرد.^۹

خوشبختانه در پنج سال گذشته که او سالی سه ماه در مؤسسه بین‌المللی اندیشه و تمدن اسلامی مالزی تدریس کرد توجه و عنایت اولیای آن موسسه را به فرهنگ پر توان

۸. این مقاله در سال ۱۹۸۰ م. در مجله مطالعات خاور نزدیک جلد ۳۹ شماره ۲ بوسیله دانشگاه شیکاگو منتشر

گردید. ۹. پیشگفتار چاپ دوم قیسات، مهدی محقق (تهران ۱۳۶۷ ه.ش)، ص ۵

اسلامی- ایرانی جلب نمود و با مساعدت آنان مجموعه‌ای را تحت عنوان «اندیشه اسلامی» بنیان نهاد که نشر این کتاب یازدهمین مجلد از آن مجموعه است و این گشایش مصادف گردید با توجه و عنایت مدیریت کنونی دانشگاه تهران که در سال ۱۳۷۴ محل مناسبی در اختیار موسسه گذاشت که بدین وسیله منابع و مأخذ تحقیق که در جاهای مختلف پراکنده گردیده بود در یک جا متمرکز گردید.^{۱۰} از این روی وقتی که فاضل محترم جوان آقای حامد ناجی اصفهانی به من اطلاع داد که او موفق شده است شرح قبسات میر سید احمد علوی را تصحیح و برای چاپ آماده سازد و دفتر نشر میراث مکتوب نیز او را در فراهم آوردن مقدمات آن یاری کرده است من این بشارت را به فال نیک گرفتم که:

بشری فقد انجز الاقبال ما وعدا و کوکب المجد فی افق العلی صعدا^{۱۱}
و آمادگی موسسه را در نشر آن در مجموعه «اندیشه اسلامی» اعلام داشتم چه آنکه نشر این کتاب آرزوی دیرینه او را تحقق می‌بخشید. در این جا بر ذمه خود می‌دانم که از کوشش و زحمات پروفیسور فقید هانری کرین و استاد سید جلال‌الدین آشتیانی - بقیه الماضین و ثمال الباقین - که برای نخستین بار ارزش علمی این کتاب را با نقل بخشی از آن در کتاب نفیس منتخبی از آثار حکمای الهی ایران^{۱۲} باهل علم عرضه داشتند قدردانی کند و به فضل تقدّم و تقدّم فضل آن دو دانشمند بزرگ اعتراف نماید بقول شاعر:
فلو قبل مبکاها بکیت صباة بسعدی شفیت النفس قبل التندّم
و لکن بکت قبلی فهیج لی البکا بکاها فقلت: «الفضل للمتقدّم»^{۱۳}
از شرح حال و زندگی میر سید احمد علوی اطلاعات روشنی در دست نیست مصحح محترم این کتاب بر اساس منابع موجود شرح حالی از او آورده‌اند ولی پیش از

۱۰. مؤسسه مطالعات دانشگاه تهران - دانشگاه مک‌گیل، تهران خیابان انقلاب، میان رازی و خارک، شماره ۱۰۷۶ طبقه هفتم.

۱۱. از ابو محمد خازن در تهنیت صاحب بن عبّاد به جهت ولادت نوزاد و از شواهد کتاب مختصر و مطول سعد الدین تفتازانی در صنعت براءت استهلال، انوار الزیج فی علم البدیع، البید علی صدر الدین بن معصوم المدنی (نصف اشرف ۱۳۸۸ هـ/ق / ۱۹۶۸ م)، ج ۱، ص ۵۷

۱۲. جلد ۲ صفحه ۵ تا ۱۱۷ (تهران ۱۳۵۴ هـ/ش / ۱۹۷۵ م). تحت عنوان: حکیم فاضل سید احمد علوی عاملی اصفهانی (زنده در سال ۱۰۴۶ هـ/ق). ۱۳. مقامات حریری (قاهره ۱۳۴۸ هـ/ق / ۱۹۲۹ م)، ص ۸

این دانشمند محترم سید محمد علی روضاتی در فهرست کتب خطی کتابخانه‌های اصفهان اطلاعات گرانبائی دربارهٔ خاندان او و فرزندش عبدالحسب و فرزندش میر محمد اشرف مولف علاقه‌التجرید در ذیل آن کتاب و درباره خود او و آثارش در ذیل لواع ربانی باهل علم تقدیم داشته‌اند^{۱۴} و نیز دانشمند محترم حجة الاسلام آقای رسول جعفریان در مقاله خود تحت عنوان ادبیات ضد مسیحی در دوران صفوی که در ضمن کتاب مقالات تاریخی آورده شده منابع موجود درباره شرح احوال و آثار و افکار این حکیم بزرگ را یادآور شده‌اند^{۱۵}. ارباب تراجم همگی بر فضل و زهد و قدرت او در علم کلام و مناظره اتفاق دارند^{۱۶} و اجازاتی که از استادان خود میرداماد و شیخ بهائی دریافت داشته نشانه احترام و افری است که آنان نسبت به شاگرد خود داشته‌اند و تعبیر «فهو من جبال العلم»^{۱۷} الحق شایسته و سزاوار آن حکیم توانا است. او که پسرخاله و داماد میرداماد بوده بیش از هر کس با و نزدیکی داشته و از افکار و اندیشه‌های او بهره‌مند شده است و از همین روی در کتاب حاضر می‌گوید: روزگار درازی از آتش قیسات صحبت او و از جذوات ملازمت او برخوردار بودم و در خطاب با «العلماء القدیسون» می‌گوید من هم همچون استادم شهاب قبیسی را بشما تقدیم می‌دارم که از روشنی و گرمی آن بهره‌مند شوید.

فیض روح القدس از باز مدد فرماید

دیگران هم بکنند آنچه مسیحا می‌کرد^{۱۸}

سید احمد در این کتاب همان روش استاد خود میرداماد را دنبال می‌کند و در طرح حدوث دهری از آراء شیخین یعنی فارابی و ابن سینا استمداد می‌جوید و جای جای به کتاب التحصیل^{۱۹} تلمیذ ابن سینا یعنی بهمنیار بن مرزبان و کتاب شاگرد بهمنیار یعنی بیان

۱۴. فهرست کتب خطی کتابخانه‌های اصفهان، سید محمد علی روضاتی، اصفهان ۱۳۴۱ هـ / ش / ۱۳۸۲ هـ (ق)، ج ۱

ص ۱۵۷ و ۱۶۹ ۱۵. مقالات تاریخی، رسول جعفریان (قم) ۱۳۷۵ هـ / ش / ۱۴۱۷ هـ (ق)، ص ۲۲۰

۱۶. ریاض العلماء، (قم ۱۴۰۱ هـ)، ج ۱ ص ۳۹. اسل الآمل، شیخ حر عاملی: (نصف ۱۳۸۵ هـ)، ج ۱

ص ۳۳ ۱۷. تکملة امل الآمل، سید حسن صدر (قم ۱۴۰۶ هـ)، ص ۶۹

۱۸. شرح کتاب القیسات، میر سید احمد علوی (تهران ۱۳۷۶)، ص ۸۸

۱۹. این کتاب بوسیلهٔ مرحوم شهید مرتضی مطهری تصحیح و با تعلیقات در سال ۱۳۴۹ هـ بوسیلهٔ دانشگاه

الحق بضمان الصدق^{۲۰} ابوالعباس لوکری ارجاع می‌دهد. او حدوث را به سه نوع تقسیم می‌کند: اول اینکه وجود مسبوق به عدم محض (= لیس مطلق) باشد در مرتبه ذات و به نحو مسبوقیت ذاتی نه مسبوقیت انفکاک و این را حدوث ذاتی گویند. دوم اینکه بعد از عدم زمانی باشد به نحو بعدیت متکمم انفکاک و آن را حدوث زمانی گویند. سوم اینکه وجود بعد از عدم صریح باشد به نحو بعدیت متکمم غیر انفکاک و این را حدوث دهری گویند و در پایان این تقسیم نتیجه می‌گیرد که حدوث زمانی و حدوث دهری بر حسب معنی و مفهوم مختلف ولی بر حسب تحقق وجودی متلازم اند^{۲۱}. او احترام فراوانی برای ابن سینا قائل است و دیگران را در برابر او در مرتبه فروتری قرار می‌دهد^{۲۲} و در موارد متعددی به کتاب مفتاح الشفاء و العروة الوثقی که شرح کتاب الشفای ابن سیناست ارجاع می‌دهد^{۲۳}. و در مورد فخرالدین رازی برخلاف استاد خود میرداماد که او را «امام المتشککین» و «امام المتشکک المشک» می‌خواند از او به عنوان «الامام الرازی» و «الفاضل الرازی» یاد می‌کند.^{۲۴}

او در بیان و شرح الفاظ به روش معمول زمان خود تفسیر برآی نمی‌کند بلکه همیشه گفتار خود را به آنچه که ائمه لغت آورده‌اند مستند می‌سازد و از میان آنان بیشتر به قاموس فیروز آبادی و نهاییه ابن اثیر و اساس اللغة زمخشری و مجمل اللغة ابن فارس ارجاع می‌دهد هرچند در برخی از موارد در شرح برخی از کلمات غیر عربی وجه اشتقاق عربی را می‌جوید^{۲۵} و اینگونه مسامحات در ضبط برخی از نامهای غیر عربی نیز

→ تهران چاپ شده است و ترجمه‌ای کهن از این کتاب تحت عنوان جام جهان نمای بوسیله مرحوم محمد نفی دانش پژوه و استاد شیخ عبد الله نورانی تصحیح و بوسیله موسسه مطالعات اسلامی دانشگاه تهران - دانشگاه مک گیل در سال ۱۳۶۲ هـ ش منتشر شده است.

۲۰. این کتاب بوسیله دکتر ابراهیم دیباجی تصحیح و در سال ۱۳۷۳ هـ ش بوسیله موسسه مطالعات اسلامی دانشگاه تهران با همکاری موسسه بین المللی اندیشه و تمدن اسلامی مالزی چاپ شده است.

۲۱. شرح کتاب القیاس ص ۹۴ ۲۲. ماخذ پیشین، ص ۱۱۷

۲۳. ماخذ پیشین، ص ۱۱۴ و ۲۳۲ ۲۴. ماخذ پیشین، ص ۲۲۶ و ۴۱۱

۲۵. مانند توضیحانی که درباره لغت «مبهر» در ص ۱۲۸ داده و ریشه آن را در عربی جستجو کرده است در حالی که این کلمه سریانی است *mêmra* که دزی آن را در متمم فرهنگنامه‌های عربی (پاریس ۱۹۲۷)، ج ۲ ص ۶۳۱ ذکر کرده است.

مشاهده می‌شود مانند «آغاناذیون» و «انکسیمایس».^{۲۶} او هم مانند میرداماد که از افلاطون به عنوان: «افلاطون الشریف» و «افلاطون الالهی» و از ارسطو به عنوان: «معلم المشائین» و «مفید الصناعة»^{۲۷} یاد می‌کند احترام فراوانی برای آن دو قائل است و در موارد استشهد بگفته آنان به مقایسه اندیشه‌های آن دو حکیم نیز می‌پردازد.^{۲۸} و هنگامی که میرداماد اشاره به افلاطون الهی و شش تن پیش از او می‌کند (=السنة السابقون) سید احمد نام آن شش تن را بدین ترتیب یاد می‌کند: فیثاغورس، انبازقلس، انکسیمایس، ثالس، آغاناذیون، هرمس^{۲۹} و او هم این فیلسوفان را از آن جهت شایسته لقب «حکیم»^{۳۰} می‌داند که علمشان به سرچشمه علم انبیا پیوسته می‌گردد و این همان است که ابوالحسن عامری نیشابوری^{۳۱} در کتاب الامد علی الابد^{۳۲} خود به تفصیل بیان داشته است^{۳۳} و از همین جهت جالینوس را شایسته لقب «فیلسوف» نمی‌داند زیرا که جالینوس در مورد حدوث و قدم عالم به جهت تکافؤ ادله «به قول ابن سینا تقاوم ادله» موضع «توقف» را برگزیده است و در بستر مرگ به برخی از شاگردان خود گفته است که این را از من یادداشت کنید که من در طول عمر خود نفهمیدم که عالم قدیم است یا محدث؟ و نفس ناطقه دارای مزاج است یا نه؟ و وقتی از پادشاه زمان خود خواهش کرد که لقب «فیلسوف» را باو بدهد برخی از نزدیکانش او را سرزنش کردند. سید احمد در ادامه این سخن می‌گوید: جالینوس با این عمل خود نه تنها ثابت کرد که «فیلسوف» نیست بلکه

۲۶. شرح کتاب قیسات ص ۱۶۲. ضبط درست این نام «آغاناذومون» است مرکب از «آگانوس» به معنی نیک و «دمون» به معنی بخت در زبان یونانی. مختار الحكم، ابوالوفاء، بشر بن فانک (مادرید ۱۹۵۸)، ص ۸. و ضبط صحیح «انکسیمایس» «انکسیمنس» است. فرهنگ کلاسیک اکسفورد (اکسفورد ۱۹۴۹)، ص ۵۱.

۲۷. رجوع شود به فهرست اعلام کتاب القیسات ذیل «افلاطون» و «ارسطو»

۲۸. شرح کتاب القیسات ص ۱۸۵ ۲۹. ماخذ پیشین ص ۱۶۲

۳۰. جالینوس معتقد بود که هر کس صناعتی را نیک بداند شایسته لقب حکیم است. مختصر کتاب الاخلاق لجالینوس (قاهره ۱۹۳۷ م). ص ۴۸. ولی بیشتر دانشمندان تخلق بااخلاق حسنه و ناذب به سیرت انبیا و اولیا را در شایستگی این لقب شرط دانسته‌اند. ناصر خسرو (دیوان ص ۴۰۸) می‌گوید:

بر لذت بهیمی چون فتنه گشته‌ای بس کرده‌ای بدانکه حکمت بود لقب

۳۱. متوفی ۳۸۱ که اخیراً کتاب الاعلام بمناقب الاسلام او در مصر و رسائل او در اردن چاپ شده است.

۳۲. از انتشارات موسسه مطالعات اسلامی دانشگاه تهران. دانشگاه مک گیل که در سال ۱۳۹۹ هـ/ق ۱۹۷۹ م. در

۳۳. الامد علی الابد، عامری نیشابوری، ص ۷۴

بیروت چاپ شده است.

«متفلسف» هم نیست زیرا حکیم فیلسوف چنین خواهشی را از «سلطان انسی» نمی‌کند بلکه او باید از «سلطان عقلی» بخواهد که باذن باری تعالی علم و حکمت را باو ارزانی دارد تا با آن شایسته لقب «فیلسوف» گردد^{۳۴}.

در این جا باید بدو نکته اشاره کرد یکی آنکه میرداماد و داماد او یعنی سید احمد علوی و دانشمندان ایرانی پس از این دو همچون ملاصدرا و ملاعبد الرزاق لاهیجی و ملامحسن فیض و ده‌ها متفکر پس از آنان دوره‌ای زرین در اندیشه و تفکر در سرزمین ایران بوجود آوردند هرچند که جهان علم از این تحول و این درخشش اندیشه بی‌خبر مانده است و همین بی‌خبری موجب آن گردیده که در غرب این توهّم پیش آید که مطالعات فلسفی مسلمانان با ابن رشد اندلسی پایان پذیرفته است «انّ الدراسات الفلسفیه عند العرب ختمت باین رشد»^{۳۵} و این همانست که هانری کربن می‌گوید که تاریخ نویسان غربی فلسفه مدتهای مدیدی گمان کرده‌اند که با تشییع جنازه ابن رشد در سال ۱۱۹۸ میلادی در قرطبه فلسفه اسلامی نیز به خاک سپرده شد^{۳۶} و ژوزف فان اس می‌گوید که فلسفه ایرانی دوره صفویه که توسط متفکران بزرگ مکتب اصفهان تکامل یافته است عملاً ناشناخته مانده است^{۳۷}.

نکته دوم آنکه این مکتبی که بوسیله میرداماد و اخلاف او پایه‌ریزی شد نه تنها موجب ادامه اندیشه در کشور ما شد بلکه زنگ شناخت فلسفه را که طی قرون متمادی بر آن آشکار گشته بود زدود یعنی بزرگان مکتب حکمت متعالیه با استفاده از قرآن و احادیث نبوی و مقولات ائمه اطهار علیهم السّلام موجب گردیدند که تشنیع فلسفه و تکفیر فلاسفه موقوف گردد. نگارنده در سخنرانی که در آذر ۱۳۷۰ در بخش مطالعات شرقی دانشگاه کمبریج تحت عنوان: «ابن سینا در جهان تشیع» ایراد کرد^{۳۸} خاطر نشان

۳۴. شرح کتاب القیاسات، ص ۱۶۸.

۳۵. مقدمه کتاب ابن رشد و الإرشادیه ارنست رنان از عادل زعبتر، ص ۵.

۳۶. فلسفه ایرانی و فلسفه تطبیقی، هانری کوربن، ترجمه سیدجواد طباطبائی (تهران ۱۳۶۹)، ص ۱۱۰.

۳۷. مقدمه ژوزف فان اس بر بیست گفتار در مباحث علمی و فلسفی و کلامی و فرق اسلامی از مهدی محقق (تهران ۱۳۵۵)، ص ۹.

۳۸. صورت فارسی این سخنرانی در گزارش سفرهای علمی ۱۳۷۰-۱۳۶۰ یا سومین بیست گفتار از مهدی محقق ص ۳۷ در سال ۱۳۷۲ هـ ش بوسیله مؤسسه اطلاعات چاپ شده است.